

CHRISTIAN FÜHRER

Geloof laat een Muur vallen

Memoires van de Wende-dominee

SKAN DALON
NON NOBIS SED POSTERIS

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (1)

Op 17 januari 1988 werd in Berlijn de jaarlijkse demonstratie (van staatswege) gehouden ter gedachtenis van de moord op Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht, postuum twee DDR-helden. Kon je iets fout doen als je een zin van een van hen op een poster zette? Zeker wel! Er waren posters naar deze demonstratie meegebracht met deze woorden van Rosa Luxemburg erop: 'Vrijheid is de vrijheid van de andersdenkenden.' Dat had deze antimilitariste geschreven in haar studies over de Russische Revolutie van 1917.

Dat was in januari 1988 in de DDR geen welkome boodschap. Voor het demonstratief meevoeren van dit citaat werden behalve Freya Klier, Bärbel Bohley en Vera Wollberger vele andere mensen gearresteerd. Met deze massale arrestatie hoopte de DDR-regering de beslissende slag te hebben geleverd tegen al diegenen uit heel het land die zich in de jaren tachtig samen een soort legale oppositie waren gaan voelen.

Enkele dagen na de arrestaties in Oost-Berlijn stroomde een groep van zo'n honderd jongeren de Nikolaikerk binnen. Het was op een maandag, dus een dag met een vredesvesper om vijf uur 's middags. De jongelui waren bij de demonstratie geweest; van hen kregen we uit de eerste hand alles te horen over de arrestaties van de mensen met het citaat van Rosa Luxemburg. Uit het feit van de arrestaties bleek maar weer eens hoe onecht het gedweep van de SED-kameraden met Rosa Luxemburg in werkelijkheid was.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (2)

De jongelui vroegen om gebedsdiensten met voorbeden voor de Berlijnse gearresteerden.

Dat zou een ‘politicum’ worden. Ik voelde ervoor, maar vond dat ik eerst met de kerkenraad moest overleggen, wat ik dezelfde avond nog deed. Dit was het besluit van de raad: gebedsdiensten met voorbeden voor de Berlijnse arrestanten konden dagelijks gehouden worden, en wel, als het even mogelijk was, in samenwerking met andere kerken. Dat was een buitengewoon moedig besluit van de vrouwen en mannen van de kerkenraad! Ze konden er immers grote moeilijkheden door krijgen.

Van de ene dag op de andere groeide het aantal deelnemers aan de vredesvespers tot tienmaal zoveel als voorheen, van acht tot tien naar tachtig tot honderd. Zo ontstond er in onze kerk een heel bijzondere atmosfeer, iets van spanning én verwachting.

In een van deze dagelijkse diensten kwam het tot een heftige discussie tussen de leden van de verschillende themagroepen en de ‘afhakers’, de mensen die een uitreisvisum hadden aangevraagd, dus weg wilden en daardoor eigenlijk al weg wáren. De themagroepen, gevormd ook om de vredesvespers vorm en inhoud te geven, wilden de DDR niet weg hebben maar veranderen. Zij toonden moed, waren bereid om veel te dóen en hielden bij alle tegenwerking de rug recht. Overigens waren dat er maar heel weinig, de leden van de themagroepen, want wat zij deden was extreem gevaarlijk. De meeste mensen bewonderden hen liever op gepaste afstand... Met de ‘vertrekkers’ lag dat heel anders.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (3)

De vertrekkers die naar de vredesvespers toe kwamen, wilden maar één ding: weg uit de DDR. Tegenover de leden van de themagroepen hadden zij een beslissend voordeel: over het hele land gezien waren zij met tienduizenden, misschien wel honderdduizenden. Bij de 'slachtoffer-microfoon' klaagden zij dat het steeds ging over een paar gearresteerden; zij wilden uitreizen en waren met duizenden, maar met hun wens hield niemand zich bezig. Wat zij te horen kregen was: 'Jullie hebben hier niets meer te zoeken; je hebt je al afgemeld. Voor veranderingen in de DDR ben je niet meer van belang; rot toch op naar het Westen!'

De verwijten waren niet fair, maar wat erachter zat was in het algemeen wel te begrijpen. Je loopt je het vuur uit de sloffen voor een betere DDR, en mensen die allang afgehaakt hebben zeuren dat ze niet genoeg aandacht krijgen! Toch kon de kerk ze niet zomaar laten zitten: afgemeld, werk kwijt, contacten kwijt, het ging hun vaak buitengewoon slecht. De staat liet hen vallen, toegang tot de samenleving hadden ze nergens meer, gepakt en gezakt maar nog niet weg, en nog lang niet aangekomen. Nu kregen ze de kerk ook nog tegen. Voor veranderingen in het land telden ze niet meer mee. Ze wilden ook niets veranderen, omdat ze de hoop hadden opgegeven dat er in de DDR nog iets in beweging te brengen was.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (4)

Niet weinigen vroegen mij destijds: ‘Waarom zet u zich voor die vertrekkers in? – die zijn op een dag weg en u houdt er niets aan over; van hen hebt u alleen maar last; bovendien zijn de meesten van hen nog nooit eerder in de kerk geweest; waarom is dit een thema voor u?’ Het was wel typisch een vraag van de materialistisch opgevoede DDR-burger: houd ik er iets aan over?

In mijn antwoord probeerde ik hen te herinneren aan datgene wat deze mensen reeds lang samen met hun geweten begraven hadden.

‘Ik doe dat omdat het met hen heel slecht gaat en niemand anders zich om hen bekommert,’ verklaarde ik aan de vraagstellers. ‘De kerk hoort stem te geven aan de sprakelozen en moet zich inzetten voor wie geen *lobby* hebben, zoals dat tegenwoordig heet. Dat werd en wordt niet altijd begrepen. Maar zó heb ik het van Jezus geleerd.’

Later, tegen het einde van het jaar 1989, kwam dezelfde vraag in licht gewijzigde vorm terug. ‘Wordt het niet tijd dat de vertrekkers die in DDR-tijden in de kerken hulp en bemoediging binnenhaalden nu uit dankbaarheid ook *lid* worden van de kerk?’

Hoe deed Jezus dat? Als Jezus mensen gezond gemaakt had, gebod hij hun vaak om het aan niemand verder te vertellen. In de huidige samenleving, waarin *succes* zo ontzettend belangrijk is, zou men zeggen: zo’n genezing, zo’n succeservaring moet heel breed gemeld worden!

Precies dat evenwel doet Jezus niet. Hem gaat het om de mens en niet om succes en oppervlakkige roem. Zo moeten we ook als kerk in alle eenvoud doen wat er op het moment nodig is, omwille van de mensen en niet om er zelf voordeel van te hebben. Alleen dán mogen we zegen van God verwachten.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (5)

De grote controverse tijdens de diensten tussen de ‘blijvers’ van de themagroepen en de ‘vertrekkers’ was een moeilijk ding. Daarom besloot ik de twee groepen uit elkaar te halen. De mensen van de voorbeden maakten de dienst af, terwijl ik met de anderen naar de noordelijke koorkapel toeging. Dat waren zo’n vijftig vertrekkers. Ik zei: ‘Wil nog eens een keer als groep nadenken over uw besluit; ik bied u een avond aan onder het thema “Leven en blijven in de DDR”!’

Ze namen mijn aanbod direct aan, en we werden het eens over een ontmoeting op 19 februari 1988. Ik was opgelucht. Gerustgesteld dus ging ik met de vormselgroep op weekend. Toen we terugkwamen, was er helaas van de rust niets meer over. De superintendent liet me weten dat ik onmiddellijk naar het stadhuis toe moest. Daar waren de verantwoordelijke ambtenaren zogenaamd van slag vanwege de aangekondigde thema-avond. Ik moest de avond onmiddellijk afgelasten, luidde de mededeling uit het stadhuis.

Gelijk de volgende dag ging ik naar B&W van de stad Leipzig, afdeling kerkelijke zaken, om de kwestie op te helderen. In de werkkamer van de wethouder zat een klein legertje tegenover mij. Kort en krachtig deelde men mij nog eens mee dat de thema-avond afgezegd moest worden. Ik probeerde het eerst maar met vriendelijke ironie.

‘Hoezo afgelasten?’ vroeg ik. ‘Mogelijk hebt u de titel niet goed gehoord; het is niet “Leven en lijden in de DDR” zoals u misschien denkt; dat zou ook een belangrijk thema kunnen zijn, maar deze avond heeft als motto “Leven en *blijven* in de DDR”; ik kan me de beste wil van de wereld niet voorstellen dat u daar iets tegen zou hebben!’

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (6)

Ik kreeg weer hetzelfde refrein te horen: de avond mocht niet doorgaan. ‘In zulke activiteit wordt de kerk misbruikt; met godsdienst heeft het niets te maken.’ En vervolgens kwam de gebruikelijke praat over NAVO-speerpunten en imperialistische kuiperijen plus nog meer niet te harden communistische prietpraat.

Ik liet me niet intimideren.

‘Laten we de zaak dan maar eens heel principieel bekijken,’ zei ik. ‘Er melden zich vele vertrekkers bij ons, hoewel wij als kerk voor “blijven” zijn. De vertrekproblematiek is niet iets van de kerk maar van de staat. De mensen verlaten het land niet vanwege de kerk, maar omdat ze met uw politiek niet kunnen leven. Eigenlijk gaat dat ons als kerk helemaal niet aan. Doet u mij een plezier en zet u voor deze mensen de deuren van het stadhuis open! Nodigt u ze uit voor een gesprek met de burgemeester! Zet de politiebureaus open en zorg dat ze snel hun uitreisvisum voor het Westen krijgen!’

Ik draaide mezelf steeds meer op. ‘Wij knappen het vuile werk op dat u laat liggen; ik vind het heel onfatsoenlijk dat u ons daarbij een stok tussen de benen steekt!’

Ik maakte rechtsomkeert en beende boos weg.

Uit het stadhuis kreeg ik geen zucht of klacht meer te horen, maar toen ik op vrijdag 19 februari 1988 in plaats van de vijftig uitgenodigde mensen er meer dan zeshonderd voor m'n neus had, begreep ik wel wat het belang van het aanvankelijke verbod was geweest.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (7)

Het werd een heel bijzondere avond. Natuurlijk was de zijkapel te klein voor zeshonderd mensen, dus verhuisden we naar de grote kerkruimte. Maar zelfs het bankenrijke schip van de kerk zat zo goed als vol. Deze thema-avond was overigens alleen mondeling aangekondigd; nergens gepubliceerd, want daar zouden we geen toestemming voor gekregen hebben. De deelnemers waren bijna uitsluitend niet-gelovigen. Onder hen vele vertrekkers die op dezelfde dag dat ze het uitreisvisum aanvroegen al uit hun baan gezet waren. (Mensen die in het onderwijs of leger werkzaam waren, stonden anders niet zomaar op straat.)

De avond begon heel geladen. In mijn inleidende woorden wilde ik vóór alles één ding duidelijk maken: of iemand nu wilde vertrekken of juist blijven, over allebei moest goed worden nagedacht. Het ging om een verreikende beslissing; of het nu de ene stap werd of de andere, de gevolgen zouden enorm zijn. De Bijbel liet ik nooit dicht bij zulke gelegenheden. Normaal las ik een tekst, de dagtekst meestal, en probeerde daarbij een paar verstandige zinnen te zeggen. Deze keer deed ik het anders. Ik zocht een zin uit die gelijk zou 'pakken' en mensen direct op zichzelf konden betrekken.

Ik koos het woord van Jezus uit Johannes 6,67. Vele van Jezus' toehoorders trekken zich terug uit zijn gezelschap, als hij 'tegenvalt', en Jezus zegt dan tot de twaalf intimi: *Willen ook jullie dat niet: weggaan?* Dát riep ik de kerk in, die avond. Het werd op slag doodstil in de kerk.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (8)

Alsof de mensen ineens verlamd waren. Gedachten kwamen in hen boven: hier ben je geboren en naar school gegaan. Hier wonen je ouders. Dit is je vaderland, en misschien mag je er vanuit het Westen nooit meer terugkomen, of pas als gepensioneerde. Echt nadenken. Twijfel. Bij sommigen ook woede: zover weet deze staat je te krijgen!

Natuurlijk mocht niemand *terneergeslagen* uit de kerk naar huis gaan. ‘Er staat nog wel meer in de Bijbel dan die vraag van Jezus,’ zei ik. ‘In de Psalmen staat een heel belangrijke zin voor jullie: “God brengt de mensen tot juichen, in het oosten en in het westen” (Psalm 65,9 in de Groot Nieuws Bijbel).

Iedereen begon te lachen. Iemand riep: ‘Dat zult u vast wel zélf verzonnen hebben!’

‘Nee, echt niet,’ ging ik ertegenin, ‘dit staat al sinds eeuwen in de Psalmen; alleen hebt u het nog nooit ontdekt; en toch is dit het goede woord voor u!’

In een mum van tijd sloeg de stemming om naar positief, en vliegensvlug ontstond er in de kerk zoiets als een bevrijde, vrolijke uitgelatenheid. Iedereen praatte opgewekt met iedereen, en ik kreeg nauwelijks de kans om de zegen uit te spreken over deze massa’s.

Na afloop kwamen heel wat mensen naar mij toe. Ze hoorden weliswaar niet bij de kerk, zeiden ze, maar vroegen of ze desondanks de vredesvespers mochten bezoeken. ‘Buiten staat: *Nikolaikerk – open voor iedereen*; dat is zonder uitzondering, u bent bij ons van harte welkom,’ was mijn antwoord.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (9)

De mensen stelden die vraag niet voor niets. Ze hadden gemerkt hoe goed het deed om nu eens met gelijkgestemden bij elkaar te zijn. Maar vooral om ook eens te kunnen glimlachen of hardop lachen in de misère die ze meedroegen. De humor is een sterke grote broer van zuster geloof. Helaas wordt hij in de kerk veel te weinig naar voren geroepen. In een situatie van permanente spanning, angst, hopeloosheid en woede kan een glimlach of een volledige lach bevrijdend zijn. Godzijdank was ons het lachen nog niet vergaan. Vanaf de eerstvolgende maandagmiddag liepen de bezoekersaantallen bij de vredesvesper duidelijk verder op. Onze bijeenkomsten gaven de vertrekkers nieuwe hoop en ontwikkelden zich tot een podium voor honderden mensen van eenzelfde gevoel.

In dat kader vond ik ook een anonieme brief die ik in 23 mei 1988 kreeg, begrijpelijk en acceptabel, hoewel ik niet zo van anonieme brieven houd en deze onmiddellijk doorstuurde naar de bisschop. Ik las hem eerst voor in de min of meer besloten kring van de werkgroep Hoop voor visumaanvragers, maar later ook in de vredesvesper op maandagmiddag. Blijkbaar was hij geschreven door iemand die onder de indruk was van de thema-avond 'Leven en blijven in de DDR' op 19 februari.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (10)

Leipzig, 23 mei 1988

Hooggeachte dominee Führer!

Deze brief schrijf ik u omdat ik een niet-zo-open om niet te zeggen laf persoon ben en mij de moed ontbreekt om mijn mening op de juiste tijd op de juiste plaats uit te spreken. Ik heb dat nog nooit klaargespeeld en ben ook nu daartoe niet in staat.

Deze beslist niet gangbare brief wil een bekentenis zijn, in zekere zin een biecht. Evenwel niet voor God of voor zijn dienaars, maar voor een forum van geheel eigen aard, een 'gelegenheidsgemeente' die zich elke maandag in de Nikolaikerk verzamelt voor een vredesvesper. Voor het front van die gemeente wil ik mijn belijdenis laten horen, en daarom vraag ik u om deze brief op een maandag in de kerk voor te lezen. (...)

Met vele andere gelegenheidskerkgangers samen moet ik naar waarheid zeggen dat we geen of slechts halfhartige gelovigen zijn; in het verleden hebben we ons nauwelijks bekommerd om de christelijke gemeente en vandaag de dag is dat niet veel beter. Ook kunnen we niet claimen overtuigde atheïsten genoemd te worden, want dat zijn we niet. Voor dit soort kwesties hebben we in het verleden te weinig tijd gehad. Na de 'Berlijnse gebeurtenissen' en de ongelukkige rol die de kerk daarbij speelde, zijn we min of meer 'binnengeglipt' in de vredesvesper van Leipzig, in de hoop om, als het net zo uit de hand zou lopen als in Berlijn, door dezelfde of vergelijkbare gebeurtenissen met anderen mee uit dit land weggespoeld te worden. Maar we zijn geboren lafaards, kleinburgerlijke opportunisten, die zelfs in de laatste fase van het conflict met de staat nog voorzichtig zijn. Wij nemen geen enkel risico, wij willen alleen maar in de buurt zijn als anderen zorgen dat er iets gebeurt...

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (11)

En zo zitten we elke maandag in de Nikolaikerk en hebben onze hoop gevestigd op de anderen, de 'hierblijvers', dat zij met staat en maatschappij in het gericht zullen gaan. Als kleine kinderen applaudisseren we voor elke uitlating (van anderen) die we 'gewaagd' vinden, en dan voelen we ons al geweldige samen-zweeiders.

We zijn verbaasd over wat er langskomt aan verbale kracht en kritische scherpte. Zwijgend glimlachen we om die dromers die hun best doen om genuanceerd te zijn en worden we een beetje treurig over de onnozele zielen die denken dat ze in dit materieel en moreel verwaarloosde land nog iets kunnen veranderen. Wij denken steeds maar één ding: weg, weg, weg!... Van ons mag er hard worden afgerekend met de DDR, maar dan wel door anderen. Van de 'vredesvesper' hopen we dat die ons persoonlijk aan vrede helpt, vrede voor onze laatste jaren en dagen in de DDR.

Maar we zijn allesbehalve helden. Wij hebben ons altijd aangepast, en dat doen we nog steeds! Als we ons ergens voor inzetten taxeren we eerst wel het risico. Tot nu toe hebben we van het leven in de DDR voor onszelf het beste gemaakt, en dat proberen we nú ook weer.

Die knullige 'Jugendweihe' kwam en zonder protest lieten we ons die aanleunen. We moesten leidinggeven en deden het, los van elke overtuiging. Moest er met vlaggetjes gezwaaid worden, wij deden het. We zongen rode liederen, haalden contributies op en knutselden muurkranten in elkaar. Schieten en liegen, we deden het allemaal, zonder enige gewetensnood logen we alles bij elkaar. We schreven in schoolboeken over de noodzakelijkheid van dat absurde bouwwerk door Berlijn heen en deden alsof we het zelf geloofden.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (12)

We wrochten vernuftige werkstukken over de overwinning van het communisme en de ondergang van het kapitalisme. Met z'n allen hebben we diep weggestopt wat we echt dachten en voelden, zelfs binnen ons eigen gezin bleven we liegen.

Ophouden met liegen, risico's nemen, je leven wagen? Anderen deden het, wij niet. Wij hebben nooit geprobeerd over de Muur te klimmen of de Elbe over te zwemmen. Wij hebben hooguit stiekem weleens een vuist gebald, in de eenzaamheid van de wc hebben we zachtjes zitten schelden. We hebben ons niet gekeerd tegen de waanzin van de militarisering, we hebben ons in de luren laten leggen door het primitieve consumptiedenken dat ons werd aangeboden, en aan het hopeloze gevecht om nog iets van het milieu te redden deden we niet mee. Wat communisme moest zijn of zou kunnen zijn lieten we over aan de wereld buiten ons huis, en zodra we binnen waren tobden we er ook niet over. Verkiezingsuitslagen van 99 procent vóór lieten we gebeuren; we hoefden er niet eens een rood potlood voor vast te houden. We zwoeren formeel trouw aan een Partij en waren bereid onze contacten in het Westen te verloochenen, om het dan toch maar tot een VW Golf te brengen, een kleuren-tv en vakanties in Hongarije en een datsja, een vaste baan met pensioen en een leuke bankrekening. We hoeven niet het meeste, maar we willen wel het beste.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (13)

Altijd op zoek naar wat het beste voor ons is, zitten we nu hier onder het kruis. En merken dat we ons verrekend hebben. Twijfels overvallen ons. Worden we voor ons opportunisme, ons aarzelen, gestraft? Komen we niet meer op tijd van het zinkende schip weg? Is iedereen onze vijand geworden? Zijn we verloren? Kunnen we nog iets doen? Wij die ons altijd wisten te redden, de toonbeelden van aanpassing van de enkeling aan de maatschappelijke verhoudingen, zijn aan het eind van ons Latijn. Er is niets meer dat een beetje beter kan. We worden teruggeworpen op ons kleine zelf en komen nu in de kerk. Wij, de grote opportunisten, de grootsten van de kleine burgerij, we hoeven ons niet meer aan te passen. Er is geen markt meer voor ons opportunisme. We zijn toe aan hulp, door anderen. We zijn bereid om zelfs over Jezus Christus en zijn manier van helpen na te denken. We willen ons laten troosten.

Hooggeachte dominee Führer: wij hebben deze maandagen nodig, ook al verdienen deze dienst en de kerk eigenlijk beter dan ons soort gasten. Wij hebben de weinige geestelijken nodig die zonder om te zien naar religieuze redeneringen en kerkelijke kernregels ons willen bijstaan.

We hopen dat we ook in het vervolg gastrecht bij u mogen hebben en zijn u daarvoor bij voorbaat zeer dankbaar.

Vergeeft u ons dat we zijn zoals we zijn; we zijn zo geworden zonder te weten hóe!

Uw toegenegen F.K.E.

DE DDR: WEGWEZEN OF JUIST BLIJVEN? (14)

De briefschrijver beschreef de situatie treffend en was daarbij absoluut eerlijk in zijn afrekening. Zijn stuk maakte in de vredesvesper diepe indruk, maakte mensen zelfs verslagen. De aanwezigen hadden hem zwijgend aangehoord, en het bleef nog even stil. Pas na enige aarzeling begonnen ze te klappen. Zulke nietsontziende eerlijkheid, dat doet wel pijn.

De brieven die ik in die dagen kreeg, lieten stuk voor stuk iets heel verbazingwekkends zien: men begon de kerk te ervaren als een 'kaap van goede hoop'. Ze hadden gevoeld en het ook aanvaard dat de kerk zich inzette voor hun belangen. Ze hadden afstand gedaan van hun botte afwijzing in termen als 'Kerk is niks voor mij. Hoort niet bij m'n werk en m'n leven. Het is goed dat zo'n instelling er is, maar ik heb die niet nodig; ik speel in een heel andere divisie. Met mijn carrière bij de overheid kan ik mij geen kerk veroorloven.' Ze waren, zoals in de brief staat, aan het eind van hun Latijn gekomen, klein geworden, hadden hulp nodig, zochten troost. In hen groeide de moed om eindelijk de eigen toestand onder ogen te zien. Over jezelf nadenken, dat was heel wat in een staat die uniform handelen propageerde. Over jezelf nadenken, en dan niet in de vorm van die huichelachtige communistische 'kritiek en zelfkritiek', was in mijn ogen een begin van het openbreken van de harde korst van een collectieve ideologie. De dictatuur begon z'n greep op harten en gedachten te verliezen.

